

# Cuprins

<i>Introducere</i>	9
<b><i>Partea I-a: Cosmogonii și cosmologii alchimice</i></b>	23
<b><i>Capitolul I: Câteva vechi probleme filosofice</i></b>	24
1. Hermetism și raționalism	24
2. Originile noțiunii de prima materia: khôra și hylé	35
3. Cercul elementelor	47
4. Geocentrismul	63
5. Respingerea ideii de vid	66
6. Sufletul Lumii și problema continuității	78
7. De la Dumnezeu la Piatra filosofală	93
<b><i>Capitolul II: Miturile alchimice ale creației</i></b>	101
8. Interpretări alchimice ale Genezei	101
9. Pământul plat și pământul virgin	113
10. Ruach Elohim la Heinrich Khunrath	124
11. Aristotelicienii: Sendivogius, Mylius, Planiscampy	131
12. O cosmogonie a dorinței: discipolii lui Paracelsus, Kieser, Boehme	139
13. Cosmogonia lui Robert Fludd	147
14. Cosmogonii alchimice post-coperniciene	162
<b><i>Capitolul III: Spiritul liant al Universului</i></b>	175
15. Problema vidului la alchimiști	175
16. Linia verde	181
17. Liantul lumii	188
<b><i>Partea a II-a: Spațiul ca structură logică</i></b>	209
<b><i>Capitolul IV: Alchimie și geometrie</i></b>	210
18. De la cele patru elemente la unu	210
19. Alchimie și geometrie	222
20. Cercul, triunghiul și pătratul	231
21. Spațiul omogen și piatra cubică	246

22. Cele patru principii și Adam în textele gnostice	259
23. Corpul ca termen mediu	268
<b>Capitolul V: Sus și jos, dreapta și stânga, Orient și Occident</b>	287
24. Iconografia alchimică la începutul sec. al XVII-lea	287
25. Regele care apare în Orient	295
26. Athanor mundus	309
<b>Partea a III-a: De la locuința alchimică la cetatea ideală</b>	321
<b>Capitolul VI: Topoi ale spațiului alchimic</b>	322
27. Mine, morminte, peșteri, încăperi subterane	322
28. Muntele înflorit	339
<b>Capitolul VII: De la locuința alchimică la cetatea ideală</b>	358
29. Laboratoare alchimice	358
30. Piatra filosofală în formă de locuință și cetatea asediată	373
31. Cetatea ideală în textele hermetice	388
32. Christianopolis și alte utopii ale Renașterii	404
33. Alchimistul călător	420
<b>Capitolul VIII: Problema continuității după alchimiști</b>	433
34. Principia philosophiae, II, I	433
35. De la esența incorporeală la monadă	441
36. Scrisoarea către Huygens	454
<i>Perspective</i>	460
<i>Anexe</i>	469
<i>Bibliografie generală</i>	507
I. Studii citate	507
II. Texte filosofice, hermetice și alchimice citate	527

# I. CÂTEVA VECHI PROBLEME FILOSOFICE

## 1. Hermetism și raționalism

Știm astăzi, datorită studiilor câtorva mari istorici, că mari savanți ai secolului al XVII-lea, printre care Kepler, Newton și Leibniz, împărtășeau unele dintre concepțiile «esoterice» care formează baza ideologică a teoriei alchimice a materiei. Știința modernă se sprijină astfel, măcar în parte, pe această bază.

Abia după începutul secolului al XVII-lea, odată cu părintele Mersenne, alchimia și știința au început să fie în mod sistematic opuse (ceea ce, de altfel, mergea mână în mână cu divorțul dintre hermetism și raționalism). Cu toate acestea, divorțul ideologic care a sfârșit prin a le separa era atunci aproape imperceptibil.

Respingerea hermetismului și, împreună cu el, a alchimiei, se poate explica prin același divorț ideologic care poate fi situat către sfârșitul primului sfert al secolului al XVII-lea. Cele mai evidente semne ale sale sunt polemicile celebre între hermetiști și raționaliști care au avut loc în această epocă, printre care acelea dintre Fludd și Kepler și Gassendi; un alt exemplu este corespondența dintre Henry More și Descartes. Dezbateră era aprinsă și miza ei era o imagine a lumii și o nouă concepție despre spațiu și materie, care urma să se impună pentru mult timp de

atunci înainte. Asistăm de fapt la începutul transformării «magului» în «savant», și ea este cel mai bine exprimată de modificarea sensului conceptelor folosite. În polemica sa cu Fludd, Kepler afirmă că acesta este obscur, în timp ce el se exprimă foarte clar. Fludd nu era de loc obscur; ideile sale sunt precise și fără ambiguități. Dar ei folosesc concepte diferite: Fludd este un hermetist care caută corespondențele între fenomene, în timp ce Kepler caută explicația în constanța apariției lor. Pentru el deja, ca pentru toți savanții de mai târziu, experiența repetată înlocuiește revelația.

Dar imaginea simplistă a celor două ideologii care se înfruntă, cea reacționară a hermetiștilor și raționalismul în formare, trebuie să fie nuanțată: căci Dee, ca și Tycho, amândoi hermetiști, admiră pe Copernic. Pe de altă parte, Kepler însuși (care fusese asistentul lui Tycho) construiește modelul său cosmologic plecând de la poliedrele platoniciene; Descartes a fost bănuțat la un moment dat de a fi fost rosicrucian și unele cercetări recente par să dovedească faptul că a participat la experiențe de alchimie, la fel ca Newton și Leibniz mai târziu. Hermetismul și noua filosofie mecanică nu sunt încă privite ca fiind contradictorii; deseori, savanții epocii sunt hermetiști și raționaliști în același timp. Dar prăpastia dintre cele două viziuni despre lume se va mări foarte repede.

În acea epocă, alchimia era încă considerată o știință. Dar nimic n-a dăunat mai mult prestigiului ei decât invocarea obsedantă a autorității unor Pseudo-Platon, Pseudo-Aristotel, Pseudo-Lullus, Pseudo-Bacon, Pseudo-Geber și a tuturor celorlalți preținși fondatori ai „Artei”. Istoria pretinselor opere alchimice ale acestor celebri autori este pasionantă și va trebui scrisă într-o zi. Ele au servit ca justificare și ca bază doctrinară pentru întreaga evoluție a

alchimiei din Occident. Acești precursori celebri justificau pretenția alchimiei de a fi o știință și de a reprezenta „adevărata filosofie”.

Atunci când istoricii au decis că alchimia nu era decât șarlatanie, ei au decis să ignore mediul cultural al epocii, pentru a salva respectabilitatea autorilor la care alchimiștii fac aluzie atât de des. S-a observat astfel că nici Platon, nici Aristotel, nici Părinții Bisericii n-aveau nimic în comun cu teoria alchimică a materiei. Istoricii au făcut mari eforturi pentru a dovedi că tratatele alchimice atribuite marilor filosofi ai Antichității și teologilor scolastici erau aproape întotdeauna niște falsuri și că textele venerate de alchimiști erau în cea mai mare parte compilații târzii, tendențioase și inabile. Era adevărat, fără îndoială; dar în jubilația lor ironică, ei au uitat că problema se punea altfel pentru cititorii de la sfârșitul Renașterii. Semnificativ nu este faptul că textele alchimice atribuite lui Platon, Aristotel, Lullus, Bacon, Albert, Villeneuve și multor alora sunt falsuri, ci faptul că aceste atribuii au influențat lectura operelor lor autentice. Acestea din urmă căpătaseră astfel sensuri ascunse și perspective multiple de lectură. În acest context trebuie să plasăm eforturile unor autori ca Fludd, Maier, Mylius și Stolcius între alții, și a editorilor lor, în principal familia de Bry și Lucas Jennis. Ei stabilesc genealogii care indică drept precursori ai alchimiei pe aproape toți marii filosofi ai Antichității, alături de magi și de marii reformatori religioși<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Ficino și Pico au fost în mare parte responsabili, dar aceasta nu a fost doar o manie a Renașterii. Festugière a descris foarte bine mania de la sfârșitul Antichității de a considera barbarii ca fiind plini de înțelepciune: e vorba de același fenomen. Vezi P.-J. Festugière, *La Révélation d'Hermès Trismégiste*, Les Belles Lettres, 1989-1990, I, p. 18, n. 1.

Se pare că nimeni nu și-a dat osteneala să facă o investigație în mediul cultural al epocii, pentru a explica de ce, de-a lungul generațiilor, aceste atribuiri au putut să pară adevărate, chiar incontestabile, deși acuzațiile de impostură la adresa alchimiștilor nu erau recente în epoca pe care o studiem<sup>2</sup>.

Acești alchimiști «impostori» sunt, în majoritate, oameni remarcabil de cultivați. Unii dintre ei, ca John Dee, treceau în epocă drept mari erudiți. Catalogul bibliotecii lui Dee este o lectură fascinantă<sup>3</sup>, dovada complexității acestui personaj bizar și, împreună cu el, a întregii sale epoci. Printre cele două mii de volume a ceea ce a fost considerată ca cea mai mare bibliotecă a Angliei din acel timp, îi găsim pe Platon, Aristotel, Plutarh, Esculap, Euclid (Dee a fost primul traducător și comentator englez al *Geometriei* acestuia), ca și neoplatonicianul Porphyrios, Philon și Părinții Bisericii. Se găseau aici de asemenea operele lui Bradwardine, Lullus, Cardan, Bacon și Albert cel Mare, alături de tratatele lui Rhasés, Senior, Democrit, Alphidius, Morien și Dastin. Dee colecționa și manuscrisele științifice a lui Grosseteste. Inventarul acestor cărți, dintre care multe adnotate de proprietarul lor, este o unealtă prețioasă în

---

<sup>2</sup> Într-un text destul de semnificativ. J. L. Borges pune o întrebare fals naivă: un text de Shakespeare, rescris de altcineva, ar mai fi același? Această întrebare a făcut de atunci deliciul semioticienilor și criticilor literari. Orice luare în posesie a unui text antrenează modificarea sa mai mult sau mai puțin radicală, și cea mai obiectivă dintre lecturi este incapabilă să se desprindă de arsenalul de presupuneri care aparțin atât cititorului propriu-zis cât și mediului cultural al epocii sale. «Adevărul» depinde de acest context și nimic nu este mai instructiv decât lectura convingerilor oamenilor de știință din trecut, comparate cu certitudinile de neclintit de astăzi.

<sup>3</sup> Vezi Robert și Watson (1990).

reconstituirea acestui *puzzle* ideologic din care s-au hrănit teoriile alchimice ale Renașterii.

Este foarte interesant să urmărim, în acest context, evoluția modului în care autorii de texte alchimice îi citează pe autorii antici. În textele pe care le vom studia abundă referirile la autorii Antichității; uneori, nu este vorba decât de serii lungi de citate puse cap la cap, întrerupte de digresiuni savante, a căror logică ne poate face uneori să surâdem. Trebuie de asemenea să precizăm că folosirea unui termen filosofic sau al altuia, în aceste texte, nu se face (aproape niciodată!) în sensul lui original. O mare răsturnare ideologică, de felul celei ce a avut loc în epoca ce ne interesează, nu este deseori decât rezultatul unei modificări imperceptibile a sensului conceptelor. Folosind același termen, citând (sau pretinzând că citează) un text vechi, este vorba deseori de altceva, care nu mai păstrează decât o legătură îndepărtată cu originea lui. Nu rareori se întâmplă ca autorii să falsifice, dacă nu litera, măcar spiritul textelor citate, pentru a le apropia de doctrina alchimică. Alteori (e îndeosebi cazul a ceea ce se considera atunci drept ultima parte a *Meteorologicelor* lui Aristotel), textul pe care alchimiștii îl citau era el însuși apocrif<sup>4</sup>. Era vorba, aproape întotdeauna, după cum se știe, de a concilia toate pozițiile, fără nici un spirit critic, și cu singurul scop de a justifica o aserțiune sau alta, o operație alchimică sau alta.

---

<sup>4</sup> Se știe că în Evul Mediu la sfârșitul acestei opere a lui Aristotel se afla un capitol intitulat *De Mineralibus*, care aparținea în fapt lui Avicenna, tradus în latină în secolul al XIII-lea; falsul era involuntar, dar ilustrează bine mentalitatea epocii. Vezi E. J. Holmyard, D. C. Mandeville, *Avicennae de Congelatione et Conglutinatione Lapidum, being the section of Kitab al-Shifa*, Paris, 1927, citat de B. Joly, *Rationalité de l'alchimie au XVIIe siècle*, Vrin, Paris, 1992, p. 75.

Un caz semnificativ este cel al lui Albert cel Mare. În *De Mineralibus*, el îi critică pe alchimiști în mai multe rânduri. Albert afirmă că teoria generării pietrelor și metalelor prin intermediul căldurii focului este o «eroare intolerabilă»; arta alchimiștilor e incertă, căci ei nu acordă putere formatoare materiei<sup>5</sup>. Albert nu admite că pietrele și metalele au suflet; acesta nu apare decât la plante<sup>6</sup>. El respinge astfel chiar baza doctrinei alchimice a materiei. Albert descrie formarea metalelor utilizând, ca Aristotel, metafora embrionului, dar subliniază că este vorba de o analogie<sup>7</sup>. Dar în a doua parte a acestui tratat clar materialist și puternic inspirat de Aristotel, el admite cu o naivitate dezarmantă puterea magică a pietrelor prețioase și a amuletelor făcute din pietre gravate cu simboluri geometrice, unde semnele zodiacului sunt combinate în patru grupe de triunghiuri corespunzând celor patru elemente.

Dar în secolul al XVII-lea, apocrifele alchimizante care îi fuseseră atribuite, *Marele* și *Micul Albert*, erau luate drept

---

<sup>5</sup> *De Mineralibus*, II, 1, trad. Michel Angel (1995, pp. 96, 102).

<sup>6</sup> *Ibid.*: I, 1, 4. În același timp, W. A. Wallace, autor al articolului consacrat lui Albert în seriosul *Dictionary of Scientific Biography*, admite cu ușurință că acesta a practicat alchimia și că a obținut arsenicul. Miturile au viață lungă.

<sup>7</sup> *Ibid.* Dar Obrist (1993, pp. 48-49), care nu pierde ocazia să sublinieze această afirmație, uită să adauge că Albert nu o înțelegea ca pe o operație alchimică, ci ca pe o analogie (*per similia*). Alchimiștii alexandrini o făcuseră înaintea lui, și teoria metalelor-embrion nu era, la drept vorbind, alchimică. După cum studiul clasic al lui Eliade (1956) a evidențiat pe bună dreptate, un sens obstetric a fost asociat muncii fierarilor cu mult înainte ca alchimia să se fi cristalizat ca o practică autonomă. Vezi, de asemenea, Lindsay (1986, pp. 310-311), care descrie sacrificarea unui embrion la construirea unui furnal metalurgic într-un mit nord-african.



opere autentice și cititorii erau fermecați de minunile atribuite sfântului. Astfel, el a fost transformat într-un alchimist redutabil și a fost considerat ca un strămoș venerat al adepților Artei. Prudența textului său autentic va fi uitată și el va fi citit la lumina falsurilor care fuseseră fabricate între timp. Pasajele autentice despre amulete vor justifica textul apocrif din *Marele Albert*, care servește și azi naivilor.

Un alt exemplu este sistemul combinatoriu folosit de pseudo-Lullus: acesta era un succedaneu al sistemului combinatoriu al maestrului, a cărui ambiție era de a-l face o unealtă aplicabilă nu numai tuturor ramurile științei, dar și teoriilor hermetice care circulau în Evul mediu timpuriu asupra transformării elementelor. Aceasta legitima interpretarea alchimică a operei sale și justifica apariția școlii de falsificatori care scria în numele său o jumătate de secol mai târziu (Yates, 1960, *passim*.).

Problema este încă și mai complicată când e vorba de autori care erau pasionați de hermetism, dar cărora nu li s-au atribuit niciodată texte alchimice, ca Grosseteste și Bradwardine<sup>8</sup>.

După cum arată catalogul bibliotecii lui Dee, alchimiștii îi citeau și pe aceștia, iar influența lor asupra doctrinei alchimice pare departe de a fi neglijabilă; acest subiect este încă puțin studiat. Totuși, se pretinde că în vremea Renașterii, moștenirea scolastică era respinsă în bloc; se va vedea că, cel puțin în ceea ce privește problema noastră, lucrurile erau mai nuanțate.

---

<sup>8</sup> Dar J. E. Murdoch (*Dict. of Scientific Bibliography*, s.v. Bradwardine) sugerează că teoria sa despre ratio a vitezelor corpurilor în mișcare avea o legătură strânsă cu unele teorii alchimice asupra raportului exponențial dintre calitățile opuse. Bradwardine ar fi putut să se inspire dintr-un tratat medical al arabului al-Kindi, cunoscut în Occidentul latin grație traducerii lui Arnould de Villanova.

Teoriile alchimice privitoare la spațiu s-au format plecând de la diverse influențe și de la doctrine uneori diametral opuse sistemului ideologic alchimic. Rareori se poate urmări evoluția clară a unei idei, a unei doctrine sau a unei credințe trecând de la o epocă la alta și regăsindu-se aproape neschimbată în doctrina alchimică; o asemenea descoperire e o mare bucurie pentru istoric.

Autorii noștri nu au fost străini de marile dezbateri filosofice ale epocii lor. Ei erau interesați de discuțiile pasionante asupra naturii corporale a divinității, a tridimensionalității *primei materia*, asupra existenței vidului și a continuității lumii. Unele din aceste dezbateri durau din Antichitate; este absolut necesar să le trecem în revistă pentru a înțelege concepția asupra materiei și spațiului în textele alese spre a fi discutate aici.

Procesul este astfel mai complex decât părea; nu avem pe de o parte textele autentice, și de cealaltă falsurile. Aceasta a putut fi o ipoteză de o anumită valoare euristică la începuturile cercetării științifice asupra istoriei alchimiei dar, cel puțin pentru problema care ne interesează aici, lucrurile se prezintă altfel. Trebuie luate în calcul variabile complexe: mediul ideologic al epocii, concepția sa despre adevăr și fals, profilul psihologic al «adeșților» (a presupune că erau doar naivi nu rezolvă mare lucru) și multe altele, care depășesc competența istoricului. Miraculosul juca în viața societății un rol important, sistemul cunoașterii era foarte diferit de cel în vigoare astăzi, ca și imaginea asupra lumii pe care acest sistem era menit să o explice și să o justifice.

Este vorba, cum am explicat deja, de autori livrești, impregnați de cultura clasică, pe care ei o deturneză spre un esoterism literar, ceea ce va conduce la iluminății de mai